

УДК: 316.75
Примљено: 2. марта 2009.
Прихваћено: 15. марта 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2009.
год. 16. vol. 23.
стр. 99-116.

Владан Станковић

Институт за политичке студије у Београду

ИДЕОЛОГИЈЕ: ОД СОЦИОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ ДО ПОЛИТИЧКЕ ПРАКСЕ

Резиме

Аутор је у овом раду проблему идеологије пришао на мулти-дисциплинаран начин. Полазећи од дефинисања појма идеологије, прелазећи на улогу, место и значај идеологија унутар друштвеног система (социолошка анализа), аутор се коначно позабавио и типологијом политичких идеологија, али и њиховим контекстуирањем у политичком поретку савремене Србије.

Кључне речи: идеологија, друштвена контрола, политички систем, политичке странке

1. Када је појам идеологија први пут употребио гроф Антон Траси *Antoine Destutt de Tracy* у касном XVIII веку како би га дефинисао као науку о идејама, већ је дуго времена у свести људи постојала представа о идеологији као каквом скупу идеја, вредности и норми које се као екстериоризоване представе могу применити у политичкој пракси.

Сам термин идеологија означава неколико схватања. Она у најшире схваћеном смислу представља науку о свим могућим идејама. Ова преширока дефиниција углавном је одбачена. Друга дефиниција говори да је идеологија *духовна надградња и да у себи укључује религију, уметност, морал, политику право...*¹⁾ И ово становиште се у највећма не узима за озбиљно, јер се сматра недовољно прецизним. Следеће тумачење појма идеологија је оно које под идеологијом подразумева једну *«заокружену систематизова-*

1) М. Bosanac, O. Mandić, S. Petković: *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str. 225.

ну слику о свету као целини и о положају човека у њему.»²⁾ Коначно, уже схваћени појам политике може означавати или «систем схваћања, предоџаба и појмова, у којима је изражено опће гледиште неке друштвене групе према збивању што је окружују, дакле систем основних ставова према свијету који су обично разрађени у неким религиозним или научним системима»³⁾; или «лажну криву изопачену свијест и спознају која прелази из друштвено-хисторијске и класне одређености и ограничености њихових носилаца»⁴⁾. Прво гледиште баштини социолошке приступе позитивизма, функционализма и структурализма, а друго критички приступ марксизма.⁵⁾

Идеологије и њихова разнородност указују на најмање две стране коју оне поседују. Једну страну оличавају *циљеви*, тј. како би друштво требало да буде уређено, како би оно требало да функционише. Друга страна тиче се идеологије која има плићу парадигму, и пропагира само (политички) *начин* како консензуални циљ, тај идеални поредак ствари, треба постићи.⁶⁾

Уз ово, ваља истаћи поделу идеологија на: *тоталне* (онтолошке или холистичке) и *партикуларне* идеологије. Онтолошке идеологије укључују тотални погледи на свет и често имају и онostrану димензију. То је случај са идеологијама које су продужетак религија у друштву: поостварење религиозног преко политичког у друштвеној стварности. Идеологија је овде појавна сила фундаменталистички настројене религије.

Веза религије и друштвене праксе резултује онтолошким и свеобухватним идеологијама, али холистичкој идеологији могу доприносити и одређене концептуалне, филозофске, замисли, попут нпр. филозофске школе немачког идеализма. Успостављајући цар-

2) R. Lukić: "Ideologija", *Sociološki leksikon*: 221-222, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 221.

3) M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković: *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str. 225.

4) Ibidem, str. 225-226.

5) Карл Маркс сасвим отворено у раним радовима износи приступ који не долази одозго из света идеја и захтева требања, већ одоздо из царства потреба. За њега свака наука и свака идеологија мора служити искључиво потребама малог обичног човека (дословни хуманизам). Он каже: «Sasvim suprotno njemačkoj filozofiji, koja silazi sa neba na zemlju, mi se ovdje penjemo sa zemlje na nebo. To znači da ne polazimo od onoga, što ljudi kažu, uobražavaju, predočuju, niti od rečenih, mišljenih, uobraženih i predočenim ljudima, da bismo odatle stigli do tjelesnih ljudi: mi polazimo od stvarno delatnih ljudi, a iz stvarnog procesa njihova života prikazujemo i razvoj ideoloških refleksa... (...) Ne određuje svijest život, nego život određuje svijest.» (K. Marx: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1961, str. 348)

6) http://sh.wikipedia.org/wiki/Ideologije_stranaka

ство требања ови филозофски системи преко идеологије виде могућност да се поостваре у друштвеној стварности. У тим односима се схоластичко контемплативна епоха религиозног идеологизма замењује епохом политичког идеологизма.⁷⁾

Осим ових холистичких идеологија, постоје и бројне партикуларне идеологије, које теже да виталне интересе појединих друштвених група: класа, слојева, родова и слично представе као тоталне представе, холистичке идеолошке замисли света, или бар владајућег поретка. Овај покушај да партикуларно представе за опште свакако да представља не само искривљену представу одређене друштвене групе, већ и утопију, која није ништа друго до рационализација подсвесних мотива (*Паретов синдром*).⁸⁾

Коначно, постоје и огољене партикуларне идеологије, које немају претензију да постану општеприхваћени скупови идеја, вредности, норми, вредновања и понашања, већ се ради о јасно препознатљивим погледима на свет који служе хомогенизацији појединих друштвених група у конфликтно читљивом друштву.⁹⁾ Идеологија овде потпуно губи општи карактер и задобија својство хомогенизатора друштвене групе на коју се односи. Ово су праве партикуларне идеологије компетитивног типа.¹⁰⁾

Тамо негде од 60-тих година XX века започињу озбиљне дебате на тему краја идеологија...¹¹⁾

2. Надаље, када се дефинише комплексан појам идеологије, преостаје да се социолошким методама истражи шта заправо идеологије представљају, од чега се састоје и какав оне имају значај за друштво и друштвене односе.

7) "Dok je problem pogrešne svesti prvobitno tražio sankcionisanje istinitoga i stvarnoga u Bogu, ili recimo, u idejama koje se mogu shvatiti u čistoj kontemplaciji, dotle je sada kao kriterijum stvarnog iskrsla ontika koja se pre svega može saznati u političkoj praksi." (K. Manhajm: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968, str. 49)

8) О ефекту рационалног оправдања интереса кроз идеолошки дискурс видети у: V. Milić, "Paretovo mesto u sociologiji saznanja", *Sociologija*, br. 1/67, Beograd, 1967, str. 10. Слично налазимо и код страних аутора, па тако Будон и Бурико износи: "... d autre part traite particulièrement de l'organisation sociale et politique de sociétés ou, plus généralement, de leur devenir." (R. Boudon, F. Bourricaud: "Idéologie", *Dictionnaire critique de la sociologie*: 295-301, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, p. 296)

9) L. Colletti: *Ideologija i društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 279.

10) K. Manhajm: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968, str. 50-51: "... ne shvatamo ih na osnovu njih samih, nego na osnovu egzistencijalnog položaja subjekta... (...) egzistencijalni položaj subjekta, od konstitutivnog značaja za njegova mišljenja, konstatacije i saznanja. (...) Funkcionisanje se pri partikularnom pojmu ideologije, odigrava samo na psihološkoj ravni. (...) On ima posla sa ideologijom interesa."

11) R. Boudon, F. Bourricaud: "Idéologie", *Dictionnaire critique de la sociologie*: 295-301, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, p. 299.

Овде свакако ваља истаћи критичку теорију која у идеологијама уочава искривљену свест појединаца и појединих друштвених група које настоје да наметну своју представу, условљену односима производње, као владајућу или доминантну за читав поредак.¹²⁾ Идеологија би дакле ту представљала одраз економских и производних односа на колективне представе које се као такве преламају у политичком животу једног друштва. Због тога оне имају негативну конотацију јер онемогућавају основну вредност на којој је базиран марксизам, а то је интерес да се оствари хумана еманципација човека.¹³⁾

Са друге стране, социолошки позитивизам и функционализам у идеологијама виде облик идентификације друштвених група са својим легитимним интересима, које могу пласирати у политичкој арени, и тако учествовати у друштвеним (економским, политичким, социјалним) променама.

За позитивисту Емила Диркема (*Émile Durkheim*) идеологија није ништа друго до колективна свест која чини језгро сваког друштва.¹⁴⁾ “Према овом садржају колективне представе деле се на: а) *идеје* – у којима се испољавају основни логички оквири друштвене мисли и основна искуствена сазнања и веровања; и на б) *норме* – којима су регулисани разни облици друштвеног понашања.”¹⁵⁾ “Појединац се са својом свешћу у свим облицима културног стваралаштва појављује само као посредник, као медијум у коме се остварује и при томе више или мање индивидуализује неко колективно душевно стање и одговарајући садржај колективне свести. (...) Појединац остаје готово увек условљен друштвом у коме живи.”¹⁶⁾ И управо захваљујући томе што представља систем веровања једино идеологија може да окупи људе под свој кров.¹⁷⁾ Тако поје-

12) V. Vratuša-Žunjić: “Ideologija”, *Sociološki rečnik*: 181-182, (приредили М. Bogdanović и А. Mimica): 181-182, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 182.

13) “Habermas, of course, advocates a third approach: a critical social science constituted by an interest in human emancipation.” (D. R. Sabia, J. Wallulis: *Changing Social Science – Critical Theory and Other Critical Perspectives*, Published by SUNY Press, 1983, p. 5)

14) V. Milić, “Dirkemova sociološka teorija saznanja”, *Filozofija*, Beograd, 1965, str. 271: “Ovo je teorija spiritualističkog organicizma.”

15) V. Milić: “Predgovor”, (Emil Dirkem) *Pravila sociološke metode*, Savremena škola, Beograd, 1963, str. XII

16) V. Milić: “Dirkemova sociološka teorija saznanja”, *Filozofija*, Beograd, 1965, str. 276.

17) “Once this had occurred the only ideology capable of uniting people would be one based on what they all share, namely their common humanity. It is only with the strengthening of those collectivist sentiments associated with individual personality that all other beliefs and all other practices take on character less and less religious (in the traditional sense of that term).” (J. S. Fish: *Defending the Durkheimian Tradition – Religion, Emotion, and Morality*, Ashgate Publishing, Ltd, 2005, p. 84)

динац не може умаћи идејним представама друштва које се утискују у њега, баш као што не може утећи нормативном систему уколико га криши, јер га сустиже пресуда заједнице за недозвољена дела.

Функционализам Талкота Парсонса (*Talcott Parsons*) идеологију посматра као референтни оквир у коме појединац или *актер* у *ситуацији* (“биће-у-односу-са другим”)¹⁸⁾ може изабрати између више вредносних система.¹⁹⁾ Парсонсов функционализам, за разлику од позитивизма Диркема (и поготову Конта), идеологију сагледава као “мекшу варијанта система друштвене контроле”.²⁰⁾ За ову, у основи теорију социјалног инжењеринга, идеологије се такође састоје од скупова идејних исказа, вредности и норми, а на појединцу је да усклађује своја понашања и акције “са обрасцима који чланови колективитета сматрају пожељним.”²¹⁾ Тако идеологије унификују очекивана понашања путем вредносних система која многобројни актери-у-ситуацији међусобно деле.²²⁾ Слобода је у избору или потрошњи вредности које се фабрикују, користе, троше и одбацују. Изнад ових идејних, вредносних и нормативних система стоји основни референтни оквир који не може бити угрожен. Због тога се и могу предвиђати тзв. *очекивана понашања*, која су ништа друго *дељене вредносне оријентације* које “служе актерима приликом избора властитих мотивационих оријентација...”²³⁾ За Парсонса дакле “идеологија није само скуп идеја о којима се може размишљати, него она мора бити уграђена у акцију као нормативни елемент.»²⁴⁾

3. Идеологија је кроз историју било у разним системима. Треба ли само подсетити да су реформе браће Грах или Суле би-

18) T. Parsons: *The Structure of Social Action*, Free Press, New York, 1937, p. 43-48.

19) “Ideologija je smještena na točki dodira kulturnog i socijalnog sistema i najuže je povezana s vrijednostima. (...) ona je s jedne strane posebna manifestacija napetosti uzrokovanih podjelom rada, dok je s druge strane ona integrativni mehanizam za smanjenje tih napetosti.” (N. Fanuko: “Elementi Parsonsove teorije ideologije”, <http://www.hsd.hr/revija/pdf/3-4-2002/Fanuko.pdf>)

20) Та мекоћа или *soft power* истовремено значи и суптилност, али и перфидност, у зависности од перспективе из које се сагледава: да ли из визуре очувања поретка, или из угла очувања слободе. (Видети више у: J. C. Oliga: «Power-Ideology Matrix in Social System Control», *Systemic Practice and Action Research*, Vol.3, № 1, Springer Netherlands, 1990)

21) V. Pešić: *Sociologija društvene akcije Talkota Parsonsa*, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 1990, str. 38.

22) T. Parsons, B. S. Turner: *The Social System*, Published by Routledge, 1991, p.241.

23) A. Milić: *Sociologija društvene akcije Talkota Parsonsa*, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 1990, str. 130.

24) N. Fanuko: “Elementi Parsonsove teorije ideologije”, <http://www.hsd.hr/revija/pdf/3-4-2002/Fanuko.pdf>

ле први велики идеолошки подухват Старога века на тлу европске антике.²⁵⁾

У средњем веку политичка сцена Византије била је преплавлена бројним идеологијама. Најпре, ту је идеолошки сукоб цариста и црквених кругова око улоге цркве у типично православном друштву.²⁶⁾ Потом долазе идеолошки спорови цара и монаштва које је, предходно, однело превагу у унутарцрквеном сукобу. Идеологија ваарламиста и паламита обојена је различитом верском концептуализацијом идеолошког дискурса унутар православне културе.²⁷⁾ И на унутар-политичкој сцени Византије подела на зелене и плаве²⁸⁾ указује на постојање идеологија. У Москви сукоб јосифовске и ниловске струје определили је однос државе према цркви.²⁹⁾

Слично је и на Западу: идеологије гвелфа и гибелина,³⁰⁾ клинијеваца и цестерцита,³¹⁾ потом разни «онтички» сукоби између католика (томиста) и протестаната (лутерана и реформисаних)...

Идеологије су са Модерном изгубиле елемент Божје милости, мада су могле задржати какав «онтички» фондус унутар појединих, формално-логичких, филозофских система. Након грађанских револуција, јављају се бројне идеологије које представљају одређени поглед на свет, али оличавају и начине у ком правцу ваља устројити политичку моћ како би се задовољили интереси појединих друштвених група: класа и слојева. Друштвене идеологије све више замењују партикуларне или политичке идеологије (идеологије у ужем значењу). Политичке идеологије «представљају одређену етичку збирку идеала, принципа, доктрина, митова или симбола друштвеног кретања, институција класа или велике групе које об-

25) K. Loewenstein: "The Failure of the Agrarian Reform", *The Governance of Rome*, Published by Springer, 1973, p. 195-202. Исто и у: Н. А. Машкин, *Историја старог Рима*, Научна књига, Београд, 1982.

26) Надвладава царизам схваћен као *dominus summae et potestas*.

27) *Паламити* продубљују интроспективно макаријанство утемељено на учењу Светог Максима Исповедника (правоверни концепт одбаченог оригенизма). *Ваарламисти* заступају тезу да је могуће разумом допрети до мистичних спознаја православне апофатике.

28) Идеологија *зелених* заступала је интересе трговаца, занатлија, и других припадника нестабилног средњег staleжа, док је идеологија *плавих* заступала интересе аристократије и чин-бијрократије.

29) Покрет *ниловаца* одбацује јерархију и моћ, док *јосифовци* управо у свештеничкој служби и у ослоњу на уподобљеног цара виде гарант опстанка православља.

30) *Гвелфи* – странка трговаца; и *Гибелини* – странка земљопоседника.

31) *Клинијевци* носе идеологију стриктно сталешке поделе послова на: *orare, belatore* и *laborare* по staleжима. Они уводе концепт даривања Богу кроз сјај раскоши склада. *Цестерцити*, напротив излазе из манастира, пропагирају аскетизам и прераду света по божанским замислима које се промислом Светог духа указују Цркви.

јашњавају како би друштво требало функционирати, односно нуди одређен политички и културни нацрт за одређени друштвени поредак.»³²⁾ Међу њима посебно место заузимају: либерализам, конзервативизам, клерикализам, национализам, социјализам, анархизам, феминизам, екологизам...

- *Либерализам* у својој основној парадигми има идеал индивидуалне слободе човека. Поникла из протестантских корена, пре свега лутеранства (које је као основ свог учења истакло трагање за унутрашњом слободом у саодношењу са Богом), ова идеологија пропагира једно позитивно (слобода «за») и једно негативно (слобода «од») одређење човека у друштвеним односима.³³⁾ Бројне подидеологије либерализма само указују на његову непрестану актуалност: класични и конзервативни либерализам, социјални либерализам, либерални феминизам, либерални реформизам, радикализам, републиканизам, либертаријанизам и сл.
- *Конзервативизам* тежи одржавању друштвених односа заснованих на традицији или предању. То су односи који теже немењању и очувању стања какво је постојало у друштву још од памтивека.³⁴⁾ «Конзервативна мисао, уопште, представља реакцију на радикалну француску револуцију, нарочито у његовом просветитељском издању.»³⁵⁾ Конзервативне подидеологије су: аграријаризам (сељачки покрети), комунитаризам, хришћанска демократија, либерални и национални конзервативизам, те неоконзервативизам.
- *Клерикализам* настоји да очува религијску парадигму као кључан основ друштвених односа. Ова се идеологија често ослања на верско-социјални фундаментализам и представља његову продужену (политичку) руку. Идео-

32) http://sh.wikipedia.org/wiki/Ideologije_stranaka

33) О либерализму као идеологији проф. Милан Матић каже следеће: «Racionalizam, prosvetiteljstvo i teorija o prirodnim pravima, kao novi idejni temelji društvenog položaja čoveka, glavni su filozofski izvori liberalizma, a istorijsko tle na kojima se pojavio vezano je za pojavu Reformacije.» (М. Матић: *Liberalizam, populizam i demokratija*, Институт за политичке студије, Београд, 1992, стр. 12)

34) Неке од темељних вредности конзервативизма истиче и проф. Драган Суботић у издању *Српских органских студија* за 1999. годину. Те вредности су «колективизам, солидаризам, домаћинство, старешинство, морал и етика.» (цитат према: Д. Суботић: «Српски конзервативизам и нова десница», *Политичка ревија*: 297-316, бр. 01/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 313)

35) S. Vujović: “Konzervativna teorija elite – Pareto, Moska, Mihels”, *Sociologija*, br. 2/72, Beograd, 1972, str. 194.

логије ових политичких покрета шаролике су: хришћански социјализам, клерофашизам, теологија ослобођења, исламизам и исламски социјализам, верски ционизам, хинду национализам и сл. покрети.

- *Национализам* као идеолошки дискурс одликује стављање нације у основ идеолошког учења. У основи се разликују два концепта нације: концепт заједничког крвног порекла, те грађански концепт нације. Међу бројним националистичким идеологијама које у основи теже националном интегрализму на одређеној територији, издвајају се: фалангизам, деголизам, бразилски интегрализам, ционизам, хинду-национализам, арапски (ресурсни) национализам и сл. мањи покрети.
- *Социјалистичке* идеологије настоје да формално-правну, грађанску једнакост грађана више-мање претворе и у суштинску, имовинску једнакост. Стицање имовине, не сме бити једина вредност заједнице. Друштвени живот мора стремити праведнијој расподели, уз осећај за оне који из различитих разлога нису кадри да учествују у капитализму и тржишној утакмици. У ове идеологије спадају: идеологије демократског социјализма (фабијанизам, реформизам, ревизионизам), социјалдемократија (тржишни социјализам, Трећи пут), социјалистички феминизам, разни регионални социјализми (арапски социјализам, афрички социјализам, боливаријаризам), верски социјализми (хришћански социјализам, исламски социјализам, Теологија ослобођења), револуционарни социјализам, марксизам (марксизам-лењинизам, троцкизам, стаљинизам, маоизам, титоизам), као и други многобројни социјалистички покрети (синдикализам, цеховски социјализам, социјални анархизам, еколошки социјализам...)
- У новије време све су присутнији и неки ново-израстајући покрети који су утемељени на искуствима савремених друштвених и политичких односа. Тако су све гласније идеологије попут *феминизма*, које се залаже не само за изједначавање права жена у друштву (реформски феминизам), већ и за увођење женских темељних представа о свету (радикални феминизам) «у једно типично маскуларно друштво.»³⁶⁾ Идеологија *анархизма* у

36) М. Šantal: "Feminizam, princip gradanstva i radikalna demokratska politika", *Ženske studije*, br. 01/95, Beograd, 1995, str. 142.

својој основи заступа тезу да је концепт потчињавања човека у свим областима, па и у сфери економије, последица државног насиља, које је данас постало друго име за пљачку коју обавља светска финансијска олигархија на милијардама обесправљених.³⁷⁾ Отуда анархизам позива на прекомпозицију друштвених односа на начелима слободног удруживања. Коначно, привредни раст земаља у развоју, и људски немар довели су до глобалних еколошких проблема који прете да трајно измене живот на планети.³⁸⁾ Из тог разлога покрет зелених и идеологија *екологизма* све више добијају на замаху, као идеологија будућности, «последња идеологија која ће нам преостати пре новог Потопа».

И ту није крај политичким идеологијама. Међу горе набројаним више-мање садржинским идеологијама, које нуде заокружене концепте уређења света, (традиционализам, либерализам, социјализам, комунизам, екологизам), постоје и оне, још уже, идеолошке замисли, тзв. *подидеологије* које нуде путеве или правце у ком смеру друштво ваља да се креће када се већ постигне друштвена сагласност око ширег идеолошког концепта. Тако су се усталиле формалне идеологије, или подидеологије попут реформизма, радикализма, али и правопуташки и напредњачки идеолошки правци и сл.

4. Када је реч о садржају политичких идеологија у савременој србијанској држави ваља истаћи да су се политичке идеологије споро успостављале, премда оне имају своју најранију предисторију још у раздобљу Прве буне за време Војда Карађорђа. Почетне назнаке политичких идеологија биле су базиране на релацији: присташе личног режима – присталице уставобране. Присталице личног режима једног човека – вође, наилазиле су своје утемељење у православном монархистичком предању о представи уподобљених владара, на жељи за јаком централном влашћу и државним јединством и на идеји-бојазни великашког предкосовског проклетства неслоге. Са друге стране идеологија уставобранитеља залагала се за правно и олигархијско ограничавање суверене моћи Војда (Црног Ђорђа, а касније и Милоша Обреновића).³⁹⁾ Идеја конституци-

37) S. Sheehan: "Global Anarchism – The New Anarchism", *Anarchism*, Published by Reaktion Books, 2003, p. 7-13.

38) T. Shull: *Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Published by SUNY Press, 1999, p. 11.

39) О овоме веома сликовито говори Слободан Јовановић: «Чиновник се данас сматра као државни орган; онда се сматрао као приватни кнежев слуга. (...) Између њих и кнеза

онализма била је октроисана споља, залагањем Русије и Аустрије при Порти, али је она одмах у Србији задобила хомогену групу присташа, понајвише локалних вођа по нахијама и срезовима, који су и пре октроисаног устава отворено желели да ограниче свеомоћ Војда. Побуна уставобранитеља створила је основ за формирање прве уставобранитељске владе. Улога владара је ослабљена, али ће књаз и доцније краљ, бити ограничавани све док се ривалитет књаза и народног представништва из периода Намесничког устава није преточио у симболичну власт краља, према парламентарном режиму Радикалског устава из 1888. године. Наредних деценију и по обележиће отпор Обреновића да признају тоталну доминацију парламентарног режима партократије.⁴⁰⁾

Када је реч о идеологијама почетна ословљавања на присташе *конзервативизма* или *либерализма*, временом ће задобити нове обресе. Овде је неизбежно спомињање активности првих *социјалиста* које је предводио Светозар Марковић, који су на темељима марксизма и руског славјанофилства настојали да профилишу странку која заступа интересе радничке класе. Међутим, како је Србија у то време била земља без велике индустрије, а тиме и масовнијег радништва, то је успех ове странке на изборима био слаб. Значај Светозара Марковића огледа се на утицај који је његов покрет имао на рађање једне нове, значајно утемељеније партије – Народне радикалне странке. Ова странка је своју идеологију базирала на идејама руских народњака. Било је ту идеја о локалној самоуправи, народном популизму, идеализацији сеоске задруге, али и потреби заштите србијанског села, и српског сељака. Радикали су отворено ушли у борбу против апсолутизма Обреновића, и преко парламента на велика врата увели диктатуру своје *радикалске идеологије*. Од 1903. године радикалска идеологија је остала једина озбиљна идеолошка снага савременог друштва Србије.

Поред радикалске идеологије, у Србији је још у траговима реалног политичког живота била присутна *либерална идеологија*, која је настојала да у Србију уведе вредносни апарат најразвијенијих земаља Европског (северо)запада: Енглеске и Француске. Либерали су своју идеологију базирали на приватној својини као највишем домету којем треба тежити, парламентаризму и демократији која би била везана за имовински цензус.⁴¹⁾ Право да учеству-

постојао је чисто приватно-правни однос...» (С. Јовановић: *Уставобранитељи и њихова влада*, Геча Кон, Београд, 1933, стр. 44)

40) В. Чубриловић: *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1982, стр. 272.

41) Залагања либерала ишла су за тим да «само демократска, либералнобуржоаска држава може бити привлачна и за остале Јужне Словене. (...) она ће бити јака само као уставна,

је у политичком животу имао би онај ко плаћа порез на имовину, дакле онај који нешто стиче, па тако на основу материјалне и личне одговорности стиче и политичко право да бира и буде биран.⁴²⁾ Коначно, трећа озбиљна политичка идеологија јесте напредњаштво, или *напредњачка идеологија* која се залагала за убрзану модернизацију, али не пресликавањем западних узора, већ ослоном на велике континенталне силе Беча и Санкт Петербурга. Просвећени апсолутизам најбољи је лек за убрзани напредак и модернизацију, заосталих балканских држава, међу којима и Србије. Парламентаризам и демократија су погубне, јер уносе спорост одлучивања и тромост њене реализације.⁴³⁾

Како год било једина озбиљна идеологија била је радикалска, или ти радикалско-народњачка, која је имала утемељење у најширој народној свести, у најзначајном друштвеном слоју сељака, који је у том периоду представљао и до 90% читаве популације. Радикалској идеологији ситносопственичког села укорененом у српском традиционализму општине и задружној форми привређивања у међуратном периоду надодаће се још неке важне модификације попут: државотворности, монархизма, југословенства и сл.

Па ипак, у оквиру саме радикалне странке већ почетком века догодиће се шизма, и странка ће бити подељена на старорадикалско крило, и новорадикале или самосталце, из чијих ће се редова касније формирати Демократска странка. Ова партија ће настојати да заступа интересе најширих грађанских слојева, чији се број увећавао са индустријализацијом и урбанизацијом.⁴⁴⁾

У периоду након Другог светског рата, веома је брзо нестало вишепартизма, па је доминантна и једина политичка снага била Комунистичка партија Југославије, која је почетком педесетих, са раскидом сарадње са Коминтерном, постала Савез комуниста Југославије. Тековине марксизма-лењинизма, критика стаљинизма и руског бирократског етатизма основне су идеолошке предпоставке ове идеологије. Самоуправни социјализам, политика несврстаности, и тековине народноослободилачке револуције представљају идеолошку надградњу владајућег титоизма.

парламентарна, са што више либерално-буржоаских слобода и што већим учешћем народа у власти.» (В. Чубриловић: *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1982, стр. 188-189)

42) С. Јовановић: *Влада Милана Обреновића IV*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 36.

43) На оскудан потенцијал бирачког тела напредњака и либерала указују и дефицитарни друштвени слојеви који су за ове две странке редовно, или бар повремено, гласали. (Видети у: G. Budžak, D. Petrović, *Demokratska modernizacija u Srbiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2005, str. 101)

44) Ibidem, str. 123.

Падом Берлинског зида, дошло је до обнављања старог режима, који је подразумевао повратак приватном власништву, апсолутну премоћ тржишне привреде над планском; и увођење вишепартијског система, који је заменио владавину једне странке – комунистичке. Са вишепартизмом обновљене су и политичке идеологије. Деведесете године XX века, биле су набијене јаким идеолошким трзавицама између оних који су настојали да очувају основне идеолошке вредности претходног комунистичког (социјалистичког) режима, и присташа нових снага које су тражиле рестаурацију режима од пре Другог светског рата. Почетну идеолошку поделу комунизам – антикомунизам, оличавао је сукоб на линији (председник Србије) Милошевић – (лидер опозиције) Драшковић. Тај идеолошки сукоб био је фундиран око крупних подела из времена Другог светског рата, када је у Србији тињао и грађански рат између монархиста и комуниста.⁴⁵⁾ Био је то и несуптилан геополитички и идеолошки раскол на русофиле и америкофиле. Идеологија Демократске странке, баштинећи традицију старе Демократске странке (Давидовића и Грола), позивала је на превазилажење ових идеолошких подела и на изградњу грађанског концепта друштва са свим идеолошким вредностима либерлнопредставничке демократије, тржишне привреде и приватног власништва. Идеолошке поделе на линији Социјалистичка партија Србије (СПС) – Српски покрет обнове (СПО), биће завршене тек силаском ове прве са власти, и маргинализацијом ове друге на политичкој сцени Србије након петооктобарских промена. Из тада владајуће коалиције ДОС-а, издвајају се издanci левих, центристичких и десних партија. Основни стратум који овде можемо поуздано пратити јесте подела странака на: социјалистичке (социјалдемократске), либералне и народне (демохришћанске).

У случају Србије, за време владе ДОС-овског конгломерата видљива је тежња њеног лидера Зорана Ђинђића, да Демократску странку позиционира у центру ДОС-а, као либералну странку центра, око које би се окупљале странке сличне орјентације. Лево крило ДОС-а било је намењено поузданом Ђинђићевом савезнику Жарку Кораћу и његовој Социјалдемократској унији (СДУ) са задатком да ова и оваква левица буде стожер окупљања левих снага. Десну позицију у ДОС-у требао је да окупи још један Ђинђићев стратешки савезник и поуздан сарадник Владан Батић са својом Демохришћанском странком Србије (ДХСС). Читава је коалиција

45) В. Станковић: «Друштвени слојеви као бирачка база политичких странака у Србији», *Политичка ревија*: 11-22, бр.01/2007, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 17.

делила основне вредности западних демократија (приватно власиштво и тотална денационализација јавне имовине, *laissez faire* привреда, и парламентаризам). Уз ове, континуиране вредности, ДОС је водио искључиву политику тзв. *евроатлантских интеграција*, улазак у НАТО војне структуре и присно савезништво са атлантским силама (САД-ом и њеним европским владама-савезницама). Па ипак, тај блок није покрио читав политички простор Србије. Излазак ДСС-а из коалиције, и борба Ђинђића и Коштунице око премоћи над службама безбедности, убрзали су дистанцирање ДСС-а од политике ДОС-а, којој је и сам дуго припадао. Са друге стране, приметан је поновни раст Српске радикалне странке (СРС), која је још у доба Милошевића играла значајну улогу на политичкој сцени, пропагирајући основне идеје радикалске идеологије са новим елементима милитаризма и ратне реторике, која је нарочито давала резултате међу масом избеглица са простора негдашњих република СФРЈ (Хрватске и БиХ).⁴⁶⁾ Сада је та странка стрпљивим радом и критиком реформских потеза нових власти, вешто убирала поене код све већег броја осиромашеног становништва, који су постали «жртве транзиције». Након убиства премијера Ђинђића, и након све већег незадовољства становништва тешким животом коју је изазвала транзиција, Запад је спроводећи свој утицај на овим просторима настојао да оствари легитимитет покушајем да политичку позорницу Србије идеолошки структурише тако што ће извршити нову идеолошку преконфигурацију. По том плану, Демократска странка би требала да крене ка левици,⁴⁷⁾ у центру је требало да остане тврдо крило следбеника Зорана Ђинђића окупљено око Либералнодемократске партије (ЛДП), а на десници је требало да егзистира Г17 који је веома брзо примљен у Конфедерацију европских народних партија. На овај начин атлантска геополитичка опција покушала је да делегитимише остатак политичког простора у

46) Вођа Српске радикалне странке, Војислав Шешељ, често воли да истиче да је идеологија његове партије – *идеологија српског национализма*. Ова идеологија има своје утемљење у доживљају нације као заједнице истокрвног порекла, некој врсти проширене породице, свих оних који се не само осећају Србима, већ то по свом пореклу заиста јесу. Шешељ је велики противник распарчавања српског националног корпуса, који по њему не чине само они који се изјашњавају као Срби, већ и сви они који имају српско порекло, а стицајем разних околности то негирају (од прозелитизма Ватикана, преко исламске верске заједнице и западних сила, до става Српске православне цркве да је Србин искључиво припадник СПЦ-а).

47) “На левици је доста ослабљена СПС коју, претензијама на том месту, као чланица Социјалистичке интернационале, настоји да истисне Демократска странка.» (В. Станковић: «Друштвени слојеви као бирачка база политичких странака у Србији», *Политичка ревија*: 11-22, бр.01/2007, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр.18) Сада се, међутим, наслућује да би пре могло доћи до даљег реформисања СПС, његове демилосевићизације, до померања СПС-а од социјалистичке ка социјалдемократској идеологији, и до спајања ДС-а и СПС-а.

Србији, који је представљао бар 50% бирачког тела. Признавање Косова и Метохије, економско и геостратешко слабљење Запада, те јачање позиције Русије у региону, и нарочито у самој Србији, довешће до тога да и ова замисао прављења неке нове идеолошке матрице пропадне.

У времену у коме тренутно живимо, неки потези довели су до нових идеолошких померања на политичкој сцени. Понајпре, најважнија одлука која је довела до нових идеолошких прерасподела је потез председника Тадића, да његова странка уђе у коалицију са СПС-ом, љутим ривалом с краја деведестих година, и у периоду владавине ДОС-а. Председник Тадић је свесно изместио своју партију (ДС) из центра, и одвео је курсем ка левици.⁴⁸⁾ Коалиција са СПС треба да представља не само изнуђен потез како би Тадић формирао и другу грану бикефалне извршне власти и наставио да самостално води политику земље, већ и покушај да се направи леви блок који би временом представљао праву левицу социјалдемократске орјентације на политичкој сцени Србије. У центру су сада остале разбијене (и ослабљене) снаге тзв. *Друге Србије* коју чини група незадовољних који су се дистанцирали од Тадићеве политике и основали Либералнодемократску партију (ЛДП), али и Г17 који у основи води неолибералну политику.

Коначно на десној страни се налази конгломерат: радикала, народњака и новоформираних напредњака (за које се не зна колику снагу носе). Сви они у основи баштине модификовану варијанту предратне радикалско-народњачке идеологије, која свој узор има у идеологији руских народњака из XIX века. Јак ослонац на Русију, заштита националне баштине, православног облика испољавања хришћанске вере, бескомпромисна државотворна политика и сл. вредности карактеришу ову хетерогену групацију странака, које се и међусобно разликују по многим питањима, о којима овде нажалост не може бити речи. (Томе треба додати и сукоб радикала и напредњака у коме често има не само идеолошког и стратегијског размимоилажења, већ и личне нетрпеливости између дојучерашњих сарадника).

5. Сумарни је закључак да идеологија на политичкој сцени Србије још нема јасно утемељну улогу и значај међу политичким странкама. Она је прешла дуг пут од обичних представа и сентимената који су служили понајвише ламентирању над прошлошћу,

48) За сада се јасно не виде резултати тог окретања курса Демократске странке ка левици, нарочито по питању даље тајкунизације Србије у готово свим сегментима друштва. Могуће је да се ради о вештом потезу којим се жели кроз полуге власти амортизовати све веће незадовољство становништва привредним и политичким реформама.

преко најобичнијих замисли или визија којима је требало попуни-ти испразне садржаје политичких странака, до покушаја да идеологија ипак пронађе место и примену у политичком животу Србије. Неких назнака о реалној улози и значају идеологија у политици нашег друштва ипак има, али идеологија неће заузети своје место, све док се друштво не структурише, све док грађани Србије не почну да проналазе класни интерес у одређеним идеологијама, и тако кроз идеологије започну да артикулишу и свој поглед на свет.

Данас тенденцију у свету представља извештај *замор идеологијама* које се исцрпљују из два основна разлога. Понајпре, њу изазива: окренутост унификованом начину живота, тежња за комфорнијим стандардом, потпуно посветовњење и материјализација живота, али и економска, технолошка и комуникациона глобализација које додатно снижавају идеолошке парадигме, и смањују друштвене сукобе. Без друштвених тензија партикуларне идеологије свакако губе на значају. Са друге стране, глобализација је појачала утицај великих сила на креирање унутрашње политике несuverених земаља. Тако, реална улога великих сила у унутрашњој политици несuverених земаља утиче да геополитичка парадигма подчињава идеологије својим захтевима, омогућавајући им тек другоразредну улогу легитимизирања доминантне религиозне и културно-цивилизацијске матрице коју заступа та велика сила на одређеном простору.

ЛИТЕРАТУРА

- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković, Stanko: *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- Boudon Raymond, Bourricaud, François: «Idéologie», *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986.
- Vratuša-Žunjić, Vera: «Ideologija», *Sociološki rečnik* (приредили М. Bogdanović и А. Mimica), Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Vujović, Sreten: «Konzervativna teorija elite – Pareto, Moska, Mihels», *Sociologija*, br.2/72, Beograd, 1972.
- Јовановић, Слободан: *Уставобранитељи и њихова влада*, Геца Кон, Београд, 1933.
- Јовановић, Слободан: *Влада Милана Обреновића IV*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Colletti, Lucio: *Ideologija i društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Loewenstein Karl: “The Failure of the Agrarian Reform”, *The Governance of Rome*, Published by Springer, 1973.
- Lukić, Radomir: “Ideologija”, *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Manhajm, Karl: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.

- Marx, Karl: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1961.
- Matić, Milan: *Liberalizam, populizam i demokratija*, Institut za političke studije, Beograd, 1992.
- Машкин А. Николај: *Историја старог Рима*, Научна књига, Београд, 1982.
- Milić, Vojin: "Paretovo mesto u sociologiji saznanja", *Sociologija*, br. 1/67, Beograd, 1967.
- Milić, Vojin: "Dirkemova sociološka teorija saznanja", *Filozofija*, Beograd, 1965.
- Milić, Vojin: "Predgovor", (Emil Dirkem) *Pravila sociološke metode*, Savremena škola, Beograd, 1963.
- Olga C John: "Power-Ideology Matrix in Social System Control", *Systemic Practice and Action Research*, Vol. 3, № 1, Springer Netherlands, 1990.
- Parsons, Talcott: *The Structure of Social Action*. Free Press, New York, 1937.
- Parsons Talcott, Turner S Bryan.: *The Social System*, Published by Routledge, 1991.
- Petrović Dragan, Budžak Goran: *Demokratska modernizacija u Srbiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2005.
- Pešić Vesna, Milić Anđelka: *Sociologija društvene akcije Talkota Parsonsa*, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 1990.
- Sabia R. Daniel, Wallulis Jerald: *Changing Social Science – Critical Theory and Other Critical Perspectives*, Published by SUNY Press, 1983.
- Станковић, Владан: "Друштвени слојеви као бирачка база политичких странака у Србији", *Политичка ревија*, бр. 01/2007, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Суботић, Драган: "Српски конзервативизам и нова десница", *Политичка ревија*, бр. 01/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Sheehan Sean: "Global Anarchism – The New Anarchism", *Anarchism*, Published by Reaktion Books, 2003.
- Shull Tač: *Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Published by SUNY Press, 1999.
- Fanuko, Nenad: "Elementi Parsonsove teorije ideologije", <http://www.hsd.hr/revija/pdf/3-4-2002/Fanuko.pdf>
- Fish S.Jonathan: *Defending the Durkheimian Tradition – Religion, Emotion, and Morality*, Ashgate Publishing, Ltd, 2005.
- http://sh.wikipedia.org/wiki/Ideologije_stranaka
- Чубриловић, Васа: *Историја политичке мисли у Србију XIX века*, Народна књига, Београд, 1982.
- Šantal, Muf: «Feminizam, princip građanstva i radikalna demokratska politika», *Ženske studije*, br. 01/95, Beograd, 1995.

Vladan Stanković

**IDEOLOGIES: FROM SOCIOLOGICAL
ANALYSIS TO POLITICAL PRACTICE**

Summary

In this work author approached problem of ideology in multidisciplinary way. The author started the analysis from definition of the notion of ideology, continuing to analyze the role, place and significance of ideologies within social system (sociological analysis). Eventually the author analyzed typology of political ideologies, as well as their positioning and meaning within political order of modern Serbia

Key Words: ideology, social control, political system, political parties

